

Jolanta Szempruch

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Wyzwania i perspektywy pracy nauczyciela wobec przemian współczesnego świata

Challenges and Perspectives of Teacher's Work towards Changes in the Modern World

Streszczenie: W tekście przedstawiona jest analiza wyzwań edukacyjnych generowanych przez zmieniający się świat w wymiarach ekonomicznym, kulturowym, społecznym i politycznym. Zmiany te są źródłem nowych problemów edukacyjnych, a także wyzwań i zadań oraz szans dla edukacji. Wyzwania edukacji uznanej za inspirację nowej cywilizacji przyszłości analizowane są w odniesieniu do podstawowych wyzwań cywilizacyjnych, potrzeb zmieniającego się społeczeństwa i człowieka. Ukazują kluczowe trendy, które silnie oddziałują na praktykę nauczania, uczenia się i kreatywność podmiotów edukacyjnych – szczególnie ucznia i nauczyciela – oraz sprzyjają pojawieniu się nowych zjawisk i czynników decydujących o kształcie przyszłej edukacji.

Słowa kluczowe: zmiana, edukacja, nauczyciel, szkoła, uczenie się przez całe życie, innowacyjność

Abstract: The text presents an analysis of the educational challenges generated by the changing world in economic, cultural, social and political dimensions. These changes are the source of new educational problems, challenges, tasks and opportunities for education. The challenges of education recognized as the inspiration for a new civilization of the future are analyzed in relation to the basic civilizational challenges, the needs of changing societies and human beings. They show key trends that have a strong impact on the teaching, learning and creativity of learners, particularly learners and teachers, and foster new phenomenon and determinants of future education.

Keywords: change, education, teacher, school, lifelong learning, innovation

Wymiary zmian

Zmiany dokonujące się we współczesnym świecie ulegają w ostatnich latach akceleracji i globalizacji na skalę wcześniej niespotykaną. Świat przekształca się we wszystkich wymiarach: ekonomicznym, kulturowym, społecznym i politycznym.

Wymiar ekonomiczny zmian związany jest z niespotykanym dotąd tempem wzrostu gospodarczego, przejściem od produkcji rolniczej do przemysłowej, urbanizacją, wzrostem znaczenia techniki we wszystkich dziedzinach życia, wykorzystaniem nowych źródeł energii, otwarciem rynków pracy najemnej, kluczową rolę liderów biznesu w kierowaniu produkcją. Przekształcenia dokonują się także w zakresie stratyfikacji społecznej (Sztompka, 2009, s. 337), wykształcenia, zdrowia, bogactwa, władzy i prestiżu. Pogłębia się rozwarstwienie społeczne, a głównymi wyznacznikami pozycji społecznej stają się sytuacja własnościowa i pozycja na rynku pracy.

W kulturze nasila się dążenie do rozumowego wyjaśniania świata, następuje demokratyzacja edukacji, wzrost roli nauki oraz kultury masowej. Kultura ujawnia się zarówno jako treść, jak i efekt edukacji. Można powiedzieć, że edukacja jest wektorem kultury, budzi w człowieku potrzebę poznania i poczucie piękna, rozwija potencjał twórczy, uwrażliwia na wartości, kształci myślenie krytyczne (Wojnar, Piejka, Samoraj, 2008, s. 130). Cechą wyłaniającej się kultury globalnej jest oderwanie od szerokiego kontekstu. Jej źródło stanowią globalne systemy telekomunikacyjne, a istotą – poszukiwanie nieuchwytej teraźniejszości lub wyimaginowanej przyszłości. Z epoki pewności i dogmatyzmu naukowa rewolucja naszych czasów przeniosła nas w stan niepewności i wątpliwości.

Sytuacje społeczne we współczesnym świecie cechują nieprzejrzystość, płynność i niepewność. Życie człowieka nacechowane jest wieloznacznością, sprzecznościami i skrajnościami ujawniającymi się w postaci wielu paradoksów:

1. paradoks inteligencji – zdolność nabywania wiedzy i jej wykorzystania stała się nowym źródłem zamożności;
2. paradoks pracy – charakter pracy wymusza bezczynność, coraz więcej ludzi pozostaje czasowo lub stale bez pracy;
3. paradoks produktywności – większa produktywność spowodowana zmianami technologicznymi i lepszym przygotowaniem pracowników powoduje zmniejszenie zatrudnienia;
4. paradoks czasu – w napiętym harmonogramie zajęć człowiek ma coraz mniej czasu, a jednak w przeszłości nie dysponował nigdy taką jego ilością;

5. paradoks bogatych – widoczny jest znaczny rozdźwięk pomiędzy najbogatszymi a najuboższymi; w społeczeństwach ubogich przemiany stymuluje głównie popyt rosnący wśród ludzi zamożnych;
6. paradoks organizacji – powinny mieć one charakter zarówno lokalny, jak i globalny; pracownicy powinni być indywidualistami działającymi samodzielnie, ale w ramach zespołu; firmy muszą realizować określone cele, ale być przy tym elastyczne; działać na rynku masowym, ale dbać o indywidualnego klienta; produkować dużo, ale tanio;
7. paradoks wieku – każde pokolenie jest różne od poprzedniego i zdaje sobie z tego sprawę, jednak dokonuje takich wyborów, jakby jego potomstwo miało żyć zgodnie z obecnymi regułami, i formułuje tego typu plany;
8. paradoks jednostki – potrzebujemy innych, by w pełni być sobą i zaznaczać własną indywidualność;
9. paradoks sprawiedliwości – ci, co wnoszą więcej do życia społecznego w kapitalizmie, więcej też od społeczeństwa oczekują; nie podoba się to jednak osobom gorzej sytuowanym (Handy, 1996);
10. paradoks rozwoju – człowiek ma możliwość rozwoju, a mamy do czynienia z niszczeniem potencjału rozwojowego w niektórych obszarach świata, co prowadzi do degradacji środowiska i obniżenia jakości życia;
11. paradoks wiedzy – wiedza naukowo-techniczna rozwija się, ale obniża się realny poziom jej praktycznego zastosowania w wielkich obszarach świata;
12. paradoks jakości życia – podnoszą się poziom i jakość życia całej ludzkości, ale wzmagają się ubóstwo, choroby i inne zagrożenia;
13. paradoks kultury – zagrożenie kulturową uniformizacją świata w warunkach głoszonego dialogu kultur, umacniania się instytucji ponadnarodowych o wielkim potencjale finansowym (Melosik, 2000, s. 19–20).

W sferze polityki obserwujemy rosnącą rolę państwa i prawa w regulacji życia obywateli, którymi zarządza bezosobowa organizacja biurokratyczna niechętnie poddająca się kontroli społecznej, w tym medialnej. Kluczową rolę w postrzeganiu współczesnego świata odgrywa postępująca globalizacja. Globalność jest następstwem wielu procesów społecznych, kulturowych i ekonomicznych przekraczających granice państw narodowych czy kontynentów. Procesowi globalizacji towarzyszy proces lokalizacji: odradzania się i kształtowania wysp różnorodności i tożsamości. Łatwy dostęp do całego świata nadaje nowe znaczenie posiadaniu miejsca, od którego człowiek może odchodzić i do którego powraca, to jest domu i społeczności lokalnej.

Zmiany dokonujące się w różnych obszarach życia człowieka (Delors, 1998, s. 50; Peccei, 1987, s. 79–80; Botkin, Elmandjra, Malitza, 1982; McRae, 1996) zwiększyły swój potencjał traumatogenny. Znajdują się wśród nich między innymi:

- światowa eksplozja demograficzna i masowe przemieszczenia ludnościowe, które stanowią wyzwanie dla systemu edukacji, ale również dla gospodarki, polityki zatrudnienia, wyżywienia, służby zdrowia i innych aspektów polityki socjalnej i rodzinnej;
- wzrost skali wojen i eksterminacji, wyścig zbrojeń połączony z militaryzacją świata;
- walka o dominację w świecie, która jest wkomponowana w mechanizm gospodarki rynkowej, współzawodnictwo społeczne i rywalizację polityczną;
- pogłębiająca się przepaść między krajami biednymi i bogatymi oraz zróżnicowanie dochodowe ludzi wewnątrz kraju, które współcześnie jest większe niż kiedykolwiek w przeszłości i wiąże się między innymi z globalizacją i dominacją neoliberalnej polityki na skalę uprzednio nieznaną;
- walka o surowce, które już dziś są ograniczone;
- rywalizacja o wiedzę, która w coraz większym stopniu staje się podstawowym zasobem, a jej rola będzie wzrastała w przyspieszonym tempie;
- zagrożenia ekologiczne;
- odmienności kulturowe, które często jawią się jako systemy atrakcyjne i godne poznania, ale mogą także być postrzegane jako wrogie, podważające dominację systemów kulturowych zrodzonych w Europie, zwłaszcza Zachodniej.

Mówi się o aktualnie traumie nowoczesności, której wyrazem jest nasilenie lęków i atmosfera niepewności. Proces osamotnienia człowieka postępuje i wpływa niekorzystnie na rozwój tożsamości jednostki, jej perspektyw życiowych i orientacji w wartościach. Wobec nowych paradygmatów złożoności, nieodwracalności, globalizacji i niepewności w XXI wieku na pierwszy plan powracają swoboda i twórcza zdolność człowieka (Mayor, 2001, s. 12). Pojawiają się wyzwania, którym świat powinien stawić czoła, takie jak: zapewnienie pokoju, ograniczenie nierówności społecznych, zapewnienie trwałego rozwoju i rozsądnego gospodarowania ziemskim środowiskiem oraz określenie perspektywicznych kierunków działania.

Również zmiany pozytywne, takie jak między innymi rewolucja informatyczna i telekomunikacyjna, powszechna dostępność elitarnych dawniej dóbr, wzrost dobrobytu, demokratyzacja w polityce, podmiotowość i godność ludzi, liberalizacja obyczajów, zrównanie płci powodują efekt traumatyczny. Postępujący proces

osamotnienia człowieka wpływa niekorzystnie na rozwój tożsamości jednostki, jej perspektyw życiowych i orientacji w wartościach.

Funkcjonowanie człowieka zdominowane jest przez główne trendy, do których należą szybkie tempo, dynamika i wielokierunkowość zmian oraz niejednoznaczność, nieprzejrzystość i chaos panujące w rzeczywistości społecznej. Dokonujący się postęp w zakresie technologii i komunikacji determinuje lawinowy przyrost informacji i łatwy do nich dostęp. Globalizacja świata kultury, polityki i gospodarki oraz kapitalistyczne przyspieszenie i konsumpcjonizm wyznaczają style życia i kreują potrzeby jednostek. Pojawiają się nowe typy nierówności i różnicowań społecznych. W tych warunkach przypisuje się głębszy niż wcześniej sens edukacji globalnej, polegającej na nauczaniu powszechnym, holistycznym, wielokulturowym i upełnomocniającym człowieka.

Wyzwania dla edukacji w zmieniającym się świecie

Dokonujące się przemiany globalne zrodziły nowe problemy edukacyjne (Szempruch, 2012). Są one związane między innymi z następującymi działaniami:

- nową edukacją ekonomiczną i pracowniczą w związku z przejściem od gospodarki centralnie planowanej i sterowanej do społecznej gospodarki rynkowej;
- kształtowaniem postaw i podejmowaniem działań proekologicznych jako warunku przetrwania i rozwoju życia na Ziemi;
- edukacją zdrowotną, inspirującą różnorodne działania twórcze i wychowanie humanistyczne;
- edukacją dla bezpieczeństwa, obrony pokoju, uwzględniającą zapoznanie z polityką Europy i świata;
- edukacją kulturalną, wymagającą przygotowania się do dialogu kultur, rozumienia i akceptowania wartości uniwersalnych, prezentowania postaw prospołecznych;
- edukacją medialną i informatyczną związaną z rozbudową i upowszechnianiem systemów przekazu informacji oraz systemów informatycznych, wymagającą kształtowania w toku edukacji umiejętności posługiwania się nimi, wyszukiwania potrzebnych informacji, dokonywania ich selekcji, analizy i oceny;
- edukacją prorodzinną, ukazującą ważną rolę rodziny w życiu człowieka, wymagającą ukazania różnych możliwości pomocy rodzinom i ich wsparcia w tworzeniu optymalnych czynników rodzinnych i mechanizmów wychowawczo-socjalizacyjnych.

Perspektywy rozwoju edukacji ukazują rolę szkoły jako centrum edukacji, wskazują na potrzebę zmian w jej funkcjonowaniu i konieczność wytyczenia jej nowych funkcji. Ukazują edukację jako szansę, którą należy wykorzystać w dążeniu do ideałów pokoju, wolności i sprawiedliwości społecznej, likwidacji ubóstwa, wykluczenia, ucisku i wojen, a także ważny czynnik rozwoju jednostki i społeczeństwa. Kształcenie i doskonalenie stają się zasadniczymi nośnikami tożsamości i rozwoju osobowego oraz wyrównywania szans edukacyjnych i życiowych. Stąd też podstawowe cele kształcenia zakładają: (1) zachęcanie do zdobywania nowych umiejętności; (2) zbliżanie szkoły i sektora przedsiębiorstw; (3) walkę ze zjawiskiem marginalizacji; (4) upowszechnienie biegłej znajomości trzech języków używanych we Wspólnocie Europejskiej; (5) równorzędne traktowanie inwestycji materialnych i edukacyjnych (*Biała księga kształcenia i doskonalenia. Na drodze do uczącego się społeczeństwa*, 1997, s. 55–56).

Szczegółne zadania edukacji wynikają z potrzeby przygotowania społeczeństwa do przemian globalnych i nieznanej jeszcze przyszłości. Niezbędna jest refleksja nad tym, jak stworzyć w systemie edukacji zdolność do pokonywania barier i trudności napotykanych przez człowieka, przygotować ludzi do całościowego uczenia się i obrony pokoju poprzez pobudzanie wzajemnego zrozumienia między różnymi narodami, środowiskami i religiami. Pozwoli to na niezależność osobową, myślenie alternatywne, zbieżne z humanistyczną wizją rozwoju i postępu.

Zmiany, w których centrum znajduje się dzisiejszy świat, determinują reformy edukacji i wywierają znaczący wpływ na funkcjonowanie nauczycieli. Wyznaczają również wyzwania i zadania dla edukacji, wśród których do strategicznych należy zaliczyć: kształcenie na rzecz demokracji i wielokulturowości, przygotowanie do odpowiedzialnego korzystania z mediów, kształcenie na rzecz współistnienia, budowanie ścisłych związków pomiędzy szkołą a światem pracy, kształcenie na rzecz piękna i kultury, przygotowanie do służenia społeczności lokalnej, kształcenie do pracy nad sobą. Dokonujące się przemiany sprzyjają przekształceniu doktryny edukacji adaptacyjnej w edukację krytyczno-kreatywną, której podstawowym celem jest wszechstronny rozwój osobowości człowieka, jego kompetencji i wiedzy oraz przygotowanie go do życia społecznego.

Zmiany w funkcjonowaniu nauczyciela

Główną rolę w przemianach edukacyjnych odgrywają nauczyciele. Szczegółowe wyzwania stojące przed nauczycielem (Szempruch, 2013) ukazują kluczowe trendy, które silnie oddziałują na praktykę nauczania, uczenia się i kreatywność

w szkole oraz sprzyjają pojawieniu się nowych zjawisk i czynników decydujących o kształcie przyszłej edukacji. Jednym z nich są nowe technologie, które mają olbrzymi wpływ na to, jak ludzie pracują, uczą się, socjalizują i współpracują. Będą w dalszym ciągu wpływać na metody pracy szkoły, jak i na metody współpracy podmiotów edukacyjnych, ich komunikację i sukces osobisty.

Coraz większą wartość z punktu widzenia współczesnej cywilizacji ma rozwój kreatywności i innowacyjności, zarówno nauczyciela, jak i uczniów. Kreatywność rozumiana jako styl funkcjonowania psychologicznego jednostki dotyczy potencjału człowieka, stylu funkcjonowania poszczególnych osób i możliwości rozwiązywania problemów. Natomiast innowacyjność dotyczy realizowania nowych idei oraz wprowadzania nowych rozwiązań do praktyki w określonym środowisku. Jest oceniana jako jedna z najbardziej pożądanых cech człowieka, stąd też na jej rozwój powinien być kładziony nacisk na każdym etapie edukacji.

W zmieniającej się szkole rośnie zainteresowanie edukacją nieformalną, alternatywną, w każdym czasie i miejscu, o czym świadczy popularność e-learningu, mentoringu czy zapisywania się na zajęcia pozaszkolne. Zmienia się również sposób myślenia o środowisku edukacyjnym. Dziś mówimy raczej o przestrzeni lub przestrzeniach edukacyjnych, nie zaś o tradycyjnym miejscu, w którym zachodzi proces edukacyjny. Przestrzenie te stają się bardziej społecznościowe, interdyscyplinarne i wspierane są przez technologie, które prowadzą do wirtualnej komunikacji i współpracy.

Dokonyje się również zmiana funkcji, zadań i roli nauczyciela (Szempruch, 2013), związana między innymi z bogactwem zasobów w sieci oraz relacjami nawiązywanymi z łatwością przez internet. W świecie, w którym uczeń korzysta codziennie z różnych źródeł informacji, kluczowa staje się rola nauczyciela jako mentora, przewodnika, doradcy społecznego i zawodowego, który uczy oceniać wartość informacji, wspiera indywidualną odpowiedzialność uczniów otwartą na innowacyjność i autonomiczność oraz przygotowuje ich do funkcjonowania w społeczeństwie informacyjnym i wspólnocie ludzi uczących się, w której będą żyć, uczyć się i pracować. Możliwość pracy, nauki, korzystania z usług edukacyjnych w każdym miejscu i czasie dzięki mobilnym narzędziom komunikacyjnym sprzyja rozwojowi edukacji nieformalnej, wpływa na podniesienie efektywności procesów edukacyjnych. Ważnym wyzwaniem, przed którym stoi szkoła, jest więc kształtowanie umiejętności rozumienia mediów cyfrowych, czyli alfabetyzacja informacyjna, która ma coraz większe znaczenie jako umiejętność kluczowa w każdej dziedzinie życia i w każdej profesji. Stanowi ona także poważne wyzwanie dla nauczycieli i systemów kształcenia.

Analizując funkcje i zadania współczesnego nauczyciela, warto przypomnieć, że w społeczeństwie odgrywa on rolę wzoru osobowego, w społecznym systemie upowszechniania nauki – rolę pedagoga świadomie i czynnie kształtującego osobowość młodego pokolenia zgodnie z określonym programem, w systemie oświatowym – rolę reprezentanta szkoły jako instytucji społecznej, w grupie profesjonalnych nauczycieli – rolę przedmiotowego eksperta, w szkole jako zakładzie pracy – rolę pracownika funkcjonującego zależnie od pozycji, stanowiska, stażu pracy i tak dalej (Synal, Szempruch, 2017) W efekcie realizacji zadań otrzymujemy obraz nauczyciela władającego obszernym zasobem wiedzy: merytorycznej, pedagogicznej, psychologicznej, społecznej i kulturowej, będącego zarazem refleksyjnym twórcą oraz profesjonalistą.

Obserwowana ewolucja funkcji i zadań nauczyciela w kierunku eksponowania uczenia realnego życia, wielostronnej aktywności i samodzielności, wspomagania młodych w kształtowaniu ich planów edukacyjnych i życiowych stawia na istotnym miejscu problematykę kompetencji nauczycielskich. Powinna stanowić ona podstawę refleksji dotyczącej profesjonalnego rozwoju nauczyciela. Przemiany zadań i kompetencji nauczycieli wskazują na trzy zasadnicze tendencje: (1) indywidualizację i personalizację; (2) przechodzenie od postawy pewności naukowej do poszukiwania i tworzenia wiedzy; (3) zastępowanie postawy dominacji postawą empatii, negocjacji, dialogu, otwierania się na zmiany społeczne i edukacyjne oraz potrzeby ludzi. Nową jakość zadań nauczyciela należy odczytywać w płaszczyznach: psychologicznej, socjologicznej i pedagogicznej (Okoń, 1999, s. 239–257). Wiodącymi zadaniami pedagogicznymi nauczyciela są: przygotowanie uczniów do kształcenia ustawicznego, zapewnienie im rozwoju indywidualnych sfer osobowości potrzebnych do życia we współczesnym, dynamicznie rozwijającym się świecie oraz nauczanie patrzenia w przyszłość.

Zmiana współczesnej edukacji związana jest z innym postrzeganiem funkcji szkoły oraz interakcji między nauczycielem a osobami uczącymi się. Efektem tych interakcji powinien być rozwój indywidualności człowieka, jego autonomii, podmiotowości, zdolności do samodzielnego myślenia, wartościowania, decydowania, odpowiedzialnego postępowania i otwartego wyrażania własnych myśli i uczuć. Istotne jest umożliwienie jednostce odkrywania, pobudzania i wzmocnienia jej potencjału twórczego. Ważne jest też uwzględnianie w procesie edukacji czterech aspektów kształcenia, które są swoistymi filarami wiedzy: „uczyć się, aby wiedzieć”, to znaczy aby zdobyć narzędzie rozumienia; „uczyć się, aby działać” – aby móc oddziaływać na swoje środowisko; „uczyć się, aby żyć wspólnie” – aby uczestniczyć i współpracować z innymi na wszystkich płaszczyznach

działalności ludzkiej; „uczyć się, aby być” – czyli być zdolnym do krytycznego myślenia i niezależności sądów, by móc samodzielnie decydować o słuszności podejmowanych działań w różnych okolicznościach życia (Delors, 1998).

Zmieniający się dynamicznie świat wymaga zrozumienia, akceptacji i wprowadzenia niezbędnych zmian w sposobach działania nauczyciela, którego zadaniem nie jest już tylko przekazywanie wiedzy, ale przede wszystkim kształtowanie osobowości uczących się przez dominację uczenia się innowacyjnego i antycypacyjnego, a także przygotowanie ich do życia w systemie demokratycznym, pracy, wolności i odpowiedzialnej realizacji hasła współczesnej edukacji „rozumieć świat – kierować sobą”. Sens istnienia współczesnej szkoły i funkcjonowania nauczyciela wyznacza już nie tylko przekaz wiedzy, ale przede wszystkim uczenie umiejętności poruszania się w świecie wielości i sprzeczności informacyjnej oraz w świecie konfliktów wartości i interesów. Szkoła staje się warsztatem pracy twórczej, w którym dokonuje się proces badania rzeczywistości i określania stosunku do niej. Wymaga to podejmowania wielu działań w dziedzinie doskonalenia systemów edukacji zarówno w wymiarze globalnym, jak i w skali krajowej oraz zapewnienia tym zmianom odpowiednich warunków ekonomicznych i społeczno-politycznych.

Wskazane zadania nauczyciel realizuje obecnie przy współdziałaniu z systemem wychowania rodzinnego i innymi ośrodkami edukacji równoległej, jak: telewizja, radio, prasa oraz formami upowszechniania kultury, takimi jak: teatr, kino, muzeum, wystawy plastyczne, balet, występy muzyczne i tym podobne. Nauczyciel powinien pełniej niż dotąd włączyć do procesu edukacyjnego wszystkie formy życia kulturalnego, społecznego i gospodarczego, aby przygotować młodzież do świadomego i aktywnego uczestnictwa w życiu środowiska, kraju, Europy i świata.

Dla właściwego współistnienia ludzi w społeczeństwie demokratycznym potrzebna jest też edukacja moralno-społeczna, której zadaniem jest rozwijanie postaw i zachowań prospołecznych, kształtowanie altruizmu i empatii, wyzwalanie kultury uczuć, szacunku do innych, wychowanie jednostek myślących, zdolnych do porozumienia z innymi, wrażliwych, przeżywających, czyli polegająca na uczeniu „bycia człowiekiem” oraz poszukiwaniu racjonalnych relacji między „mieć” i „być”.

Nowego znaczenia nabrała idea uczenia się przez całe życie, która otwiera przed edukacją nowe możliwości rozwiązań organizacyjnych, programowych i metodycznych, przybliżając wizję społeczeństwa, w którym każdy człowiek będzie mógł uczyć się tego, czego pragnie, tyle, ile uważa za nieodzowne, tam,

gdzie mu najwygodniej, wtedy, kiedy mu to odpowiada, w stosownym dla siebie tempie i za pomocą przydatnych metod i środków (Kupisiewicz, Banach, 2000). Realizacja tej idei wymaga różnorodności ofert edukacyjnych oraz otwartości na zmieniające się potrzeby społeczne, gospodarcze i kulturalne, indywidualizowania dróg edukacyjnych w systemie oświaty szkolnej i pozaszkolnej, ścisłego powiązania szkoły z placówkami oświaty dorosłych, sieciami poradni psychologicznych i pedagogicznych, które pomagałyby zainteresowanym w wyborze właściwego kierunku nauki i pracy zawodowej oraz w przekwalifikowywaniu się.

Z przedstawionych rozważań wynika, że przed współczesnym nauczycielem stają nowe wyzwania oraz rysują się nowe perspektywy działań pedagogicznych. Istotne jest wskazywanie każdemu uczniowi własnej drogi uczenia się, zgodnej z jego potrzebami poznawczymi. Trudnym wyzwaniem jest rozwiązywanie wielu problemów wynikających z przemian społecznych, kulturalnych i gospodarczych, zmieniających się potrzeb wychowawczych, z konieczności odnoszenia się do edukacji równoległej i ustawicznej. Obecnie nauczyciel nie może skupiać się wyłącznie na przekazywaniu wiedzy. Staje się bardziej diagnostykiem, specjalistą w zakresie udzielania pomocy uczniom w krytycznym postrzeganiu rzeczywistości, odkrywaniu, analizowaniu i interpretowaniu pojęć i znaczeń. Przygotowuje uczniów do zadawania refleksyjnych pytań, samokontroli i refleksji nad działaniem i myśleniem oraz uczy planowania przyszłości. Trudnym, ale koniecznym wyzwaniem i szansą postępu pedagogicznego jest więc ewolucja funkcji i zadań nauczyciela w kierunku eksponowania uczenia realnego życia, wielostronnej aktywności i samodzielności, wspomagania uczniów w kształtowaniu ich planów edukacyjnych i życiowych oraz orientowania na uczestnictwo w ustroju demokracji parlamentarnej i społecznej gospodarki rynkowej. Mówiąc o wyzwaniach i perspektywach pracy nauczyciela, szczególnie mocno należy wyeksponować potrzebę uczenia interpretacji zdarzeń i faktów, ich rozumienia i wartościowania oraz umiejętność tworzenia nowego ładu informacyjnego. Zatem już nie przekaz wiedzy, ale uczenie umiejętności poruszania się w świecie wielości i sprzeczności informacyjnej oraz w świecie konfliktów wartości i interesów wyznacza sens pracy nauczyciela i istnienia współczesnej szkoły.

Konkluzje i wnioski

Świat u progu XXI wieku znamionują różnorodne procesy, wśród nich: globalizacja życia oraz umiędzynarodowienie problemów do rozwiązania w procesie przechodzenia od gospodarki lokalnej do regionalnej i globalnej; przechodzenie

od społeczeństwa przemysłowego do społeczeństwa informacyjnego opartego na wiedzy; zakłócenia w postępie technologicznym i naukowym, którego rezultaty nie zapewniają równowagi w zaspokajaniu duchowych potrzeb ludzi i kształtowaniu nowego humanizmu.

W kontekście dokonujących się przemian w skali globalnej, europejskiej i rodzimej edukacja jest ważną inwestycją społeczną, gospodarczą i polityczną. Inwestowanie w edukację jako wartość autonomiczną jest najlepszym sposobem przygotowania ludzi do życia zgodnego z wartościami europejskimi, rozbudzania krytyczno-kreatywnego poszukiwania innowacji i ich realizacji w duchu humanizmu.

Ze zmianami zachodzącymi we wszystkich obszarach funkcjonowania człowieka wiążą się wyzwania i perspektywy pracy nauczyciela. Od nauczyciela i systemu edukacji oczekuje się przygotowania ludzi do sprawnego funkcjonowania w nowych realiach społecznych, ekonomicznych, kulturowych i politycznych, w różnorodnych stosunkach z innymi narodami, a także do realizacji swoich aspiracji i planów życiowych. W funkcjonowaniu zawodowym nauczyciela ekspozowane miejsce zajmują takie wartości jak: wielostronna aktywność uczniów, podmiotowość, indywidualizacja nauczania, samorządność, umiejętność współpracy ze wszystkimi ogniwami i podmiotami edukacji, swoboda poszukiwań w duchu wolności, demokracji i otwartości, harmonia interesów zbiorowych i jednostkowych, zapewnienie równego startu i szans edukacyjnych dzieciom i młodzieży, troska o zdrowie wychowanków.

Zmiany wizji modelu nauczyciela i szkoły w związku z dokonującymi się zmianami kulturowymi i edukacyjnymi są niezbędne. Należy przy tym pamiętać, że edukacja jednostki i społeczeństwa dokonuje się także w ramach edukacji pozaszkolnej, celowej lub niezamierzonej, zorganizowanej specjalnie lub spontanicznie. Edukacja pozaszkolna staje się coraz ważniejsza dla kształtowania świadomości ludzi, ich kompetencji i cech osobowych.

Zmiany polityczne, ekonomiczne, społeczne i kulturowe wymagają od nauczyciela umiejętności poszukiwania i zrozumienia współczesnych idei społecznych: demokracji i uspołecznienia, wychowania do wolności i pluralizmu, do demokracji i przez demokrację, kształcenia ustawicznego, innowacyjności, edukacji europejskiej i globalnej, współpracy międzynarodowej, wychowania do pokoju, ekologii, ochrony i promocji zdrowia, edukacji kulturalnej i obywatelskiej oraz przygotowania do pracy i umiejętności wykorzystywania czasu wolnego. Ważna jest również umiejętność wspierania uczących się w dokonywaniu wyborów życiowych i zawodowych.

Nieodzownym zadaniem edukacji i nauczyciela jest kształtowanie umiejętności człowieka w zakresie tworzenia przejrzystych więzi społecznych, dających jednostce poczucie bezpieczeństwa, przynależności i sensu. Człowiek powinien nauczyć się reagować na ciągle zmieniające się sytuacje i być przygotowany do radzenia sobie w nieopisanych jeszcze okolicznościach.

Literatura przedmiotu

- Banach, C. (2003). Edukacja wobec współczesnego świata i człowieka. W: J. Kuźma, J. Morbitzer (red.), *Nauki pedagogiczne w teorii i praktyce edukacyjnej*, t. 1, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Komisja Europejska (1997), *Biała księga kształcenia i doskonalenia. Na drodze do uczącego się społeczeństwa*. Warszawa–Radom: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Instytut Technologii Eksploatacji.
- Botkin, J., Elmandjra, M., Malitza, M. (1982). *Uczyć się bez granic: jak zewrzeć „lukę ludzką”? Raport Klubu Rzymskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Delors, J. (red.) (1998). *Edukacja, jest w niej ukryty skarb. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji ds. Edukacji dla XXI wieku*. Warszawa: Stowarzyszenie Oświatowców Polskich.
- Faure, E. (1975). *Uczyć się, aby być*. Raport UNESCO. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Griffiths, S. (red.) (2006). *Prognozy trzydziestu myślicieli o przyszłości*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Handy, C. (1996). *Wiek paradoksu. W poszukiwaniu sensu przyszłości*. Warszawa: Dom Wydawniczy ABC.
- Karpiński, A. (2007). Szanse i zagrożenia w rozwoju Europy w I połowie XXI wieku. W: A. Karpiński (red.), *Europa w perspektywie roku 2050* (s. 29–67). Warszawa: Polska Akademia Nauk, Kancelaria PAN, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”.
- Kupisiewicz, C., Banach, C. (2000). *Strategia rozwoju edukacji do roku 2020*. W: J. Auleytner (red.), *Strategia rozwoju Polski do roku 2020*, t. 2, Warszawa: Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Mayor, F. (2001). *Przyszłość świata*. Warszawa: Fundacja Studiów i Badań Edukacyjnych.
- McRae, H. (1996). *Świat w roku 2020. Potęga, kultura, dobrobyt – wizja przyszłości*. Warszawa: Dom Wydawniczy ABC.
- Melosik, Z. (2000). Ponowoczesność: między globalizmem, amerykańizacją i fundamentalizmem. W: R. Leppert (red.), *Edukacja w świecie współczesnym. Wybór tekstów z pedagogiki porównawczej wraz z przewodnikiem bibliograficznym*

- i przewodnikiem internetowym* (s. 17–32). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Okoń, W. (1999). *Nauczyciel czy wychowawca*. W: W. Okoń (red.) *Wszystko o wychowaniu*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Peccei, A. (1987). *Przyszłość jest w naszych rękach*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Piorunek, M. (2009). *Bieg życia zawodowego. Kontekst transformacji kulturowych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Raport o rozwoju społecznym Polska 2000. Dostęp do edukacji* (1998). Warszawa: UNDP.
- Speck, O. (2005). *Być nauczycielem*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Suchodolski, B. (1983). *Wychowanie i strategia życia*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Synał, J., Szempruch, J. (2017). *Od zapału do wypalenia? Funkcjonowanie nauczycieli w codzienności szkolnej*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.
- Szempruch, J. (2013). *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Szempruch, J. (2012). *Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej i edukacyjnej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Sztompka, P. (2009). *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Wojnar, I., Piejka, A., Samoraj, M. (2008). *Idee edukacyjne na rozdrożach XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne Żak.
- Zahorska, M. (2002). *Szkoła: między państwem, społeczeństwem a rynkiem*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.

